

Tu jo imate, je izdaval, šenkam vam jo!
Potem ga je zagnila tema.

* * *

Grajski pisar je mnogo kasneje v svojo kroniško bukvo zapisal:
Bralcu v védenje in napotek!

Leta 1357 je naš hudi sosed, Turek, prišel na naša tla. Presvetli gospod Gašper Lomberger je dal vpoklicati vse za vojno sposobne može. Kar osemsto jih je bilo. Sto sedem fantov pa je pobegnilo ali se pohabilo, bodisi oko ali druge za vojno potrebne ude, in se tako izmaknilo vojaščini.

Tudi to naj bo zapisano!

Leta 1357. V majniku
na Dremeljski pristavi,
kanclir in gospodov svetnik,
Ureh Javornik.

Tone
Peršak

Usedline

I. KJER HIŠA...

Hiše ni...

Samo predstava, o kateri ni mogoče reči, ali imam kakšno stvarno podlago ali ne. Morda je ta podoba izsanjana iz nuje, kajti brez rojstne hiše vendar ni mogoče biti.

Čez vrh hriba naj bi se kobalil kolovoz...

Je ta podoba: kolovoz se še vzpenja. Blago. Proti vrhu. Na eno stran je golo pobočje: pašnik ali se-

nožet... Podoba ni jasna in senožet je napačna beseda. Nenavadna za tisti kraj. Četudi bi nemara tam lahko kdaj kdo kosil... Bolj jasna je podoba rjave škarpe. Ilovica. In nad škarpo nekaj redkih in visokih hoj. Med krošnjami modrina... Hiše pa ni... Bi morala biti tu nekje... Morda je vse to samo izmišljija...

Edini spomin je neka pot z materjo in pogled od daleč. To je bilo kasneje. Od botra. Od velike hiše v vasi pod hribom. Skozi dolino in potem navzgor po pešpoti med sadovnjaki in mati je kazala nekam daleč, proti

pobočju, vrh katerega je bilo slutiti kočē in menda je tudi rekla, da je tam nekoč stala rojstna hiša in da je ni več. Pa sem bil tudi tedaj še otrok in tudi ta spomin je nejasen in nezanesljiv. In kdo ve, če je sploh prvi...

To oprežanje v preteklost plodi strah. V začetku bi moralo biti več gotovosti in varnosti. Človeški mladič brez doma... Vse drugo je strah in tesnoba vsiljivca. V vseh hišah, v katerokoli stopiš, si vsiljivec. Zoprno je, da to slutiš in ne veš, kako je bilo... Kdo ve, kaj vse otrok čuti in ve? Še sreča, da pozabi.

Tisti čas je bilo po vaseh še vse drugače. Otrok brez očeta... Greh! Iz norosti spočeto nekaj, kar hoče jesti in joka, ker je samo... Se je sploh mogoče otresti samopomilovanja, ko skušaš priklicati v zavest tisto izgubljeno, česar spomin ne doseže. To te pobije. Ker je kot smrt. Ta prazni čas, brez tebe. Čas zgodb o tebi, pa vendar brez tebe. Ne vidiš se. Ne slišiš. So samo zgodbe, ki bajajo, da se je zgodilo to in to, vendar jih ne spremlja nobena podoba. Kljub vsemu naporu se ne utrne niti sličica.

Hiše ni.

Čudno! Vse mogoče zgodbe pripovedujejo, kaj vse da je bilo. Le o hiši ni še nihče nič povedal. Nič o tem, kakšna naj bi bila... Velika? Majhna? So bile stene že razpokane od starosti. Okvirji majhnih okenc črni in prepereli? So bila tla popodana z nešteto krat zribanimi deskami ali pa morda desk sploh ni bilo, temveč samo stolčena in shojena ilovica. In streha? Nekako samo po sebi razumljivo se zdi, da je bila slamnata in še poraščena z zelenožoltim mahom in lišajem. Verjetno je tudi zamakalo, kajti mati, dninarica, poljska delavka, kot se je uradno imenoval njen poklic, kadar ga je bilo treba imenovati, gotovo ni skrbela za popravilo. In moški, ki je – kot pravijo – živel v hiški in je bil, po starih zgodbah sodeč, bebav in ni nič delal, pa tudi ni poskrbel za kaj takega.

Samo to je že od tistih dob, do katerih segajo prvi spomini, znano, da je bila hišica stara in namenjena uničenju, kajti gospodar si je zgradil novo, boljše in lepšo hišo in prepustil nekdanji dom času, naj ga uniči. In prav tako je tudi že od tistih časov, ki se jih še ne spominjam, znano, da hiše že tedaj ni bilo več. Je pogorela? So jo podrli? Je sploh bila?

Hiše ni.

Zelo važno je vedeti to o hiši. Zavaljo gotovosti, ki ti je tako potrebna v življenju. Kdo pa ve, ali ni tudi z rojstvom tako kot s smrtjo? Zadnja podoba, ki jo umirajoči še zazna, ostane vtisnjena v zenice. Je tudi s prvo tako? Novorojeno človeško bitje srka vase samo podobe. Nič ne misli in ne odbira. Vse, kar ga obdaja, je del njega in zato je tako nujno, da je to okrog njega dom. Ko se kasneje vrača v ta dom, te prve podobe sveta nezavedno oživijo in človek ve, da je znova tam, kjer med njim in svetom ni nikakršne razločenosti, in to stori, da ga ni več strah in da mu še umreti ni težko. Tak človek ima dom... Vse manj ljudi ga ima...

Ta odsotnost podobe hiše je mučna. Želel bi jo vsaj megleno slutiti, da bi mogel brez samopomilovanja popisati okna in dolžino in širino in to, kako je bila že zveznjena v eno stran, in kako jo je načenjaval volk časa. Še posebej z one strani, kjer je tik ob zidu rasel star bezeg in je bil zid zato vedno nekoliko vlažen... Zavaljo te vlage je odpadal omet, da je bilo videti na debelo zasolitrano opeko... Ne ne... Ta podoba ni prava. Oziroma: podoba je prava, le hiša ni. Tako se godi največkrat z zidovi hlevov, ki jih zanemarijo. Zgodi se potem, ko že leta in leta nihče ne poskrbi za fasado in zid preperi od vlage. Od zunaj ga našira zato, ker se

nikoli ne posuši. Bezeg, lahko tudi hruška, ki raste za hlevom, je preblizu in zato je zid vedno v senci. Od znotraj se na zidu, ko je zunaj mraz, nabirajo kapljice vroče sape in drugih izparin od živine. Od zunaj se na mestih, kjer je najbolj preperel, na opeki nabere plast belih kristalov. Soliter. In potem dečki in odraščajajoči fantje strgajo to z zidu in mešajo z žveplom in zdrobljenim ogljem, da nastane smodnik. Ponavadi to delajo pred veliko nočjo. Obenem delajo tudi pištole. Tiste najbolj preproste: cev, pričvrščena na izrezano kopito in od zadaj zaprta, z majhno luknjico na vrhu. Najprej se vanjo nabaše smodnik, nato blato ali kaj podobnega. Smodnik se natrese tudi čez luknjico na vrhu. In potem ob pravem času, ko je blizu kakšno plašno dekle, počí. Je pa nevarno. Se rado zgodi, da je smodnik predobrn in ga je preveč ali pa je čep iz blata ali česarkoli že premočan in tedaj raznese cev. Lahko tudi v obraz. Nekateri so ostali brez prstov. Drugim je polomilo lične kosti in raztrgalo lica... Nekoga je menda tudi ubilo. Toda vse to pride pozneje. Najmanj deset let pozneje. Ko skrivaj tudi sam delaš smodnik in ti nikakor ne uspe in tudi pištole, ki bi vsaj enkrat počila, ne znaš narediti. Pa ti pomagajo drugi. Starejši...

Vse to, soliter, pištole, velikonočno pokanje in kresovi, tisti zapovedani za prvi maj in oni napol prepovedani za veliko noč, vse to je prišlo tedaj, ko sem že vedel vse to o hiši, ki bi se je želel spominjati, pa sem obenem vseeno že tudi srdito zavračal vsakogar, ki mi je hotel karkoli povedati o hiši in času, ki da sem ga preživel v njej.

To je ta nedognana skrivnost. Ta nezadoščenost in muka, ker nimam rojstne hiše, in obenem trmasto odklanjanje slehernega namiga o tem, kje je bilo in kako je bilo... Šele veliko let kasneje tak človek zmore toliko potrpljenja, da prisluhne zgodbam svojega življenja, vendar jih še vedno posluša kot zgodbe nekega tujega življenja, ker ničesar iz teh zgodb ne prepozna in zato tudi docela ne verjame vanje... Morda celo kaj od vsega tega je v njem. Odrinjeno nekam pod... Pod kaj? Tak človek je tedaj že drugo in tretje bitje...

Nemara zato ob tem, ko to misliš, prideta muka in zlovoljnost in postaneš razdražljiv in molčeč kot kamen... Mučiti ljudi lahko postane slast... Mučiti ljudi okrog sebe, ki hlastajo po besedah, ki so zarignjene vate... Ena od zgodb baja o hiši. Baja o blatnem klancu in o gozdu na eni strani in koči na drugi strani, tik ob tako ozkem kolovozu, da so veje dreves z one strani segale nad kočjo. Baja o butani koči, o zidovih, sphanih iz blata, v katerega so vmešane pleve, o koči, vzdani v strmino, da se s spodnje strani vstopi v klet, z zgornje v vežo in iz nje v črno kuhinjo, tako črno, da se otroci bojijo vstopiti. Na eni strani, v večji sobi, ki jo greje stara peč, sta mati in dete. Na drugi strani, v hiški, pa tisti moški, gospodarjev brat s čudnim imenom Jurament. Menda ne bebec, pa vseeno čudak. Moški, imenovan Jurament, je v tej zgodbi opisan kot dobri človek, ki živi tako, kakor hoče bog. Jurament v tej zgodbi ne dela posebno rad in tudi treba mu ni. Dela kdajpakdaj pri neki vdovi ali morda pri ženski, ki sploh ni bila nikoli poročena; dela za hrano, včasih za cunje, ki bi jih sicer odvrgli, in dela tudi za kakšno reč, ki mu je všeč. Tako je prislužil star gramofon na navijanje in nekaj plošč z arijami iz operet. Če se napije, navije gramofon in posluša arije. Če se še bolj napije, spregovori in pripoveduje, kako srečuje in videva movje, tuleče in begajoče duše nesrečnikov, ki so umrli nekrščeni. Opisuje jih kot strašno stare in kosmate ljudi, ki so majhni kot novorojenčki. Okrog njegovih nog se smukajo in lezejo čezenj, ko obleži kje

v travi, in tulijo in cvilijo, bevsakajo... Tak je v tej zgodbi Jurament, pač človek s prividi... Koča ima v tej zgodbi na oni strani, kjer je s kolovoza vhod v klet, nad tem vhodom lesen gang z ograjo. Spominja na hiše po planinah. To je nenavadno. Tudi to nekako ne sodi v tisti kraj. Kdo ve, ali je to res ta hiša? Če bi bila, bi morala nekje tleti vsaj slutnja takšne podobe... In zgodba o Juramentu bi morala zbuditi številne primisli...

Hiše ni...

Hiše ni!

SMRTNA URA

Zgodba pove samo to, da se je puška sprožila.

Po nesreči? Namenoma? To je vedel samo človek, ki jo je imel v rokah. Če je vedel? Morda je res storil, kar je želel storiti, četudi ni storil po vnaprejšnjem premisleku in načrtu.

Bilo je, pravijo, le nekaj dni po rojstvu in vsega dan ali dva po krstu. Tisto leto je bila huda zima in snega je bilo do kolen in še čez. Tudi zato je komaj kdo verjel, da se je bil moški res odpravil na lov, ko je obesil puško čez ramo in izgubil v mrzli popoldan. Ko se je stemnilo, se je prišel pogret v kočo, kjer so zdaj že nekaj dni živeli trije ljudje: v svoji hiški Jurament, v prednji sobi porodnica in dojenček.

Kdo je bil moški s puško? In kaj je bilo med njim in porodnico, nihče ne ve. A da je nekaj moralo biti, je gotovo. Menda je skrivnostni lovec pred tem pogosto prihajal v kočo in menda je bil besen, ko se je ono rodilo. Ni pa bil oče, kajti to je bil nekdo drug, ravno tako neznan moški. Kaj vse se je spletlo med temi ljudmi? Med moškim, ki naj bi bil oče in je imel posestvo, ženo in otroka nedaleč od tod, med onim drugim, ki je tisti večer prišel s puško v kočo in je tudi imel ženo, otroke in kmetijo nekje v bližini, materjo, ki ni imela nič, in dojenčkom, ki edini ni bil še za nič kriv, pa bi bil tisti večer vseeno kmalu moral umreti...

Zgodba pove le to, da je moški s puško sedel na klopi ob peči in se dolgo povsem vsakdanje pogovarjal s porodnico, ki je z dojenčkom ležala v toblu. Tobl, to je dandanes že neznan kos pohištva, ki je svojčas po kmečkih hišah rabil čez dan kot miza in čez noč, ko so sneli ploščo, kot postelja, po potrebi tudi kot mrtvaški oder, po pogrebu pa kot glavna miza za sedmino. In tako se je rado zgodilo, da je človek vse svoje preživel in odživel ob istem toblu: V njem je bil spočet, v njem rojen, ob njem je jedel in v njem spal, v njem umrl, na njem ležal kot mrlič, ob njem so svojci zapili svojo žalost in se navsezadnje še pijani zravsali za dediščino...

Moški je govoril, se tudi šalil in čistil puško... Nato je treščilo in šibre so zvrtele za pest veliko luknjo v stranico in se zarile v štrozak tik pod porodnico in dojenčkom...

Vse drugo je nejasno. Gotovo je le to, da se je puška sprožila, da je bila nabita, in da bi mati zagotovo umrla, če bi bil strelec meril le za pedenj višje. Morda pa bi potem nekaj šiber doletelo tudi otroka in bi še on umrl. S tolikšne bližine bi bila za nebogljenca lahko celo ena sama šibra smrtonosna...

Krogle in šibre... Mati je pozneje večkrat pripovedovala zgodbe o kroglah in šibrah. Uboji, naj bo z noži, s puškami ali sekirami, so bili v njenem rodu pravzaprav v navadi... Njeno teto, Evo, je mož ustrelil, ko

se je neke nedelje opoldne vračala od maše. Pričakal jo je pri studencu v grapi, kjer je pešpot zavila v hrib proti domačiji, in jo ustrelil. Pa še povedal ji je bil že nekajkrat pred tem, da jo bo. Menda je često brkljal z roko po žepu, polnem krogel, da je zoprno škrebetalo, in ko ga je teta Eva nekoč vprašala, kaj tako škrebeta, ji je odvrnil, da si njena smrt brusi zobe. In pri tem se je smejal. Nato je še večkrat takole poškrebetal s krogli v žepu in jo vsakič znova opozoril, da si njena smrt že spet brusi zobe. In tisto nedeljo jo je potem ustrelil. Neka ženska, ki si je izmišljala pesmi in napeve, pa je zložila pesem o Evi in njenem možu, morilcu, ki so jo nato zlasti ženske pele ob zimskih večerih med luščenjem bučnih semen ali kakšnim podobnim zimskim delom. Tako je pripovedovala mati in videti je bilo, kot da pravzaprav želi povedati, da so bili skoraj vsi ljudje iz njene rodovine posebneži, morda nekakšni čudni obsedenci, ki nikakor niso zdržali skupaj. Še na svatbah so se ubijali med seboj, včasih celo najožji sorodniki... In v vseh teh zgodbah je bilo čutiti neznan ponos... Tudi v zgodbi o sinu njenega brata, o njenem nečaku, ki je nekega mrzlega zimskega dne z nožem zaklal tasta, ko sta se srečala v ozki gazi in se mu tast ni hotel umakniti z gazi v celec... Gotovo je bil za to krvavo smrt v belem snegu še kak pomembnejši razlog, toda podoba zabodenega starca na lesketajočem se zmrznjenem snegu je tako čudovita, da je človek kar ne bi želel pokvariti z razlago, zakaj se je moralo vse to gorje zgoditi. Mati je vedela samo to, da je nečak tisti dan že od ranega jutra pil žganje in se pridušal, da preprosto mora nekoga ubiti...

Zelo čudno in težko je pripovedovati zgodbe, ki so se res zgodile... Dogodki v zgodbah, ki si jih izmisliš, so tako jasno razvidni in logični. Pri resničnih dogodkih pa ostaja skoraj vse nerazložljivo. Takšni dogodki so kot podoba, slikana na skale in zidove... In tudi človek, ki je bil udeležen, kmalu ne ve nič več kot tisti, ki zgodbo posluša. Navsezadnje vidiš sebe v takšnem minulem dogodku kot nekoga drugega in celo čудиš se lahko, kako more kdo storiti ali reči kaj takega, kakor si bil storil sam...

Kako je bilo s tistim strelom? Je bila puška res sprožena namenoma in v koga je bila namerjena? V mater ali v otroka? Mati je vedno trdila, da so bile šibre namenjene njej, a da je prst božje previdnosti potisnil cev puške navzdol, da ne bi otrok ostal brez matere... Kaj več ni hotela o tej zadevi nikdar povedati. Ne tega, kdo je bil možki, ki je streljal, in ne, zakaj naj bi bil streljal, če je res streljal z namenom, da bi jo ubil. Ob vprašanju, ali je morda v resnici le hotel ubiti nevšečnega otroka, pa se je vedno zježila, da je takšno sumničenje čista neumnost...